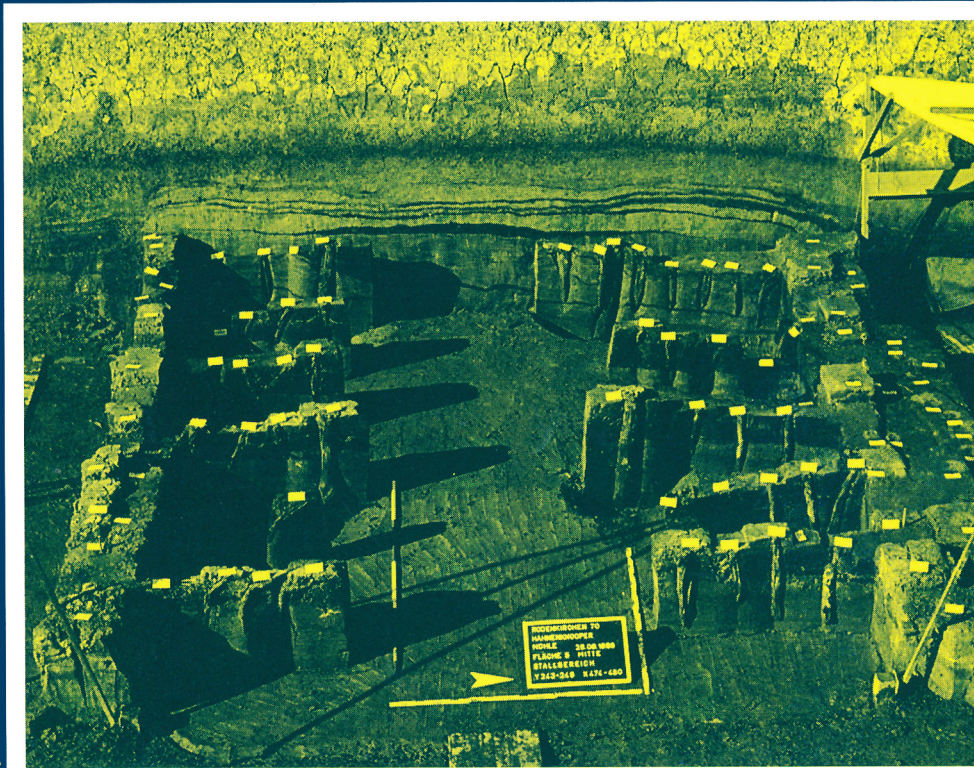

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 2000

12

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2001, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Facilitair Bedrijf RuG

Omslag: huis uit de late bronstijd opgegraven te Rodenkirchen aan de Weser (pp. 77-79)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1498-3

PALEO-AKTUEEL

12

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

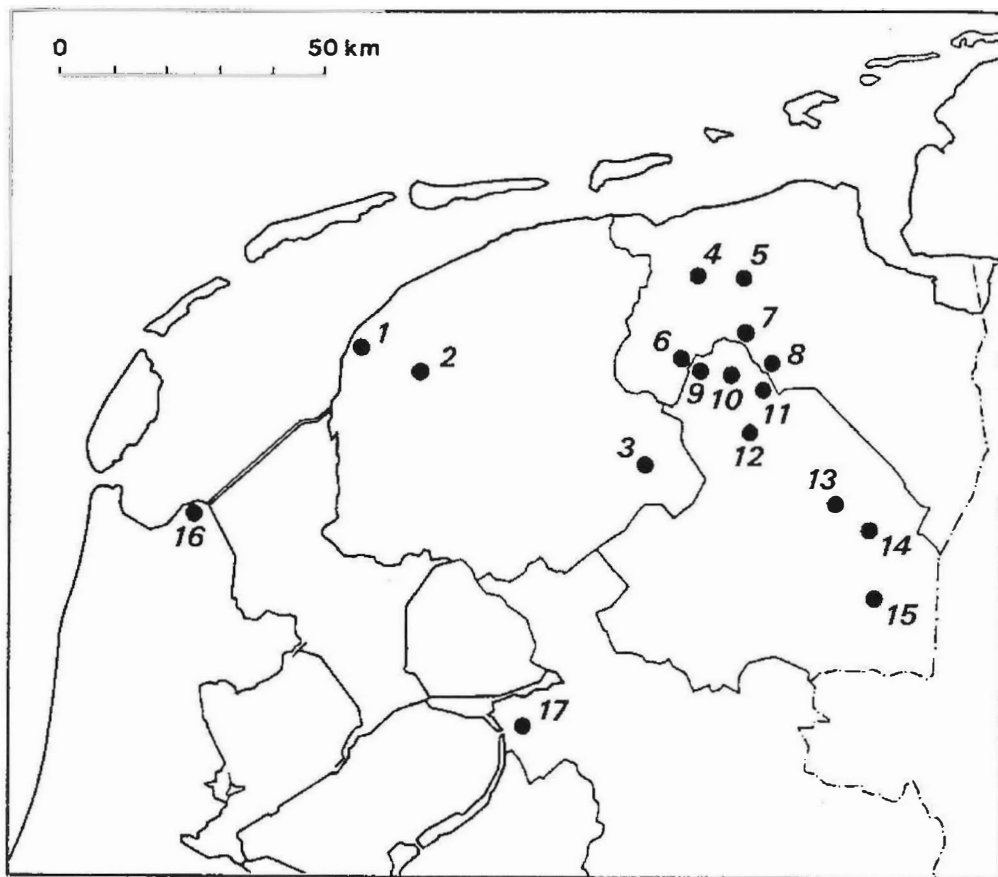
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2001

In deze aflevering: België, Duitsland, Italië, Griekenland, Turkije, en Rusland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Wijnaldum; 2. Winsum (Fr.); 3. Tjongerdal; 4. Englum; 5. Wetsingermaar; 6. Leek; 7. Groningen; 8. Haren; 9. Nietap; 10. Peize; 11. Yde; 12. Zeijen; 13. Borger; 14. Exloo; 15. Emmen; 16. Wieringen; 17. Kampen.

INHOUD

VOORWOORD	8
D. STAPERT De verwarrende complexiteit van de <i>Federmesser</i> -traditie; notities naar aanleiding van een monumentaal boekwerk	9
L. JOHANSEN & D. STAPERT Vuurmakers uit het laat-Paleolithicum <i>revisited</i>	15
L. JOHANSEN, M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & J.R. VELDHUIS Een mogelijke ‘vuurmaker’ uit Leek (Gr.)	20
D. STAPERT & L. JOHANSEN Een stenenkring en een zwarte plek: het ‘Cheddarien’ van Zeijen (Dr.)	24
W. PRUMMEL Dierenvondsten uit het dal van de Tjonger tussen Donkerbroek, Oosterwolde en Makkinga (Fr.)	30
H. WOLDRING, R.T.J. CAPPERS & Ç. ATAKUMAN-EISSENSTAT Palynologisch onderzoek in de Maraş-Antep regio, Zuid-Turkije	36
H. WOLDRING Hydrologie van de pingo ‘Vagevuur’ (Nietap, Dr.) in het laat-Glaciaal en vroeg-Holoceen	41
P.A.J. ATTEMA, T. DE HAAS, J. HUIS IN 'T VELD, P.M. VAN LEUSEN & M. ROOKE SIBA2000, voorbereidend landschapsonderzoek in de Sibaritide	47
H. FEIKEN, M.J.L.Th. NIEKUS & H.R. REINDERS ‘Wetsingermaar’. Een neolithische vindplaats in de gemeente Winsum (Gr.)	54
A. KLOOSTERMAN Zoeken naar TRB-boeren in de marke van Yde (Dr.)	60
A. UFKES Een bijzonder graf uit de Enkelgrafcultuur uit Leek (Gr.)	68
A. UFKES Midden-bronstijdaardewerk uit Emmen (Dr.)	73
J.M. GRIMM Botmateriaal van een bronstijdvindplaats aan de Weser bij Rodenkirchen	77
J.N. LANTING, W. PRUMMEL & A.G.F.M. CUIJPERS Eindelijk de hond in de pot gevonden (Dr.)	80

P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & B.M.J. MATER	
Veldwerk op het strand tussen Nettuno en Torre Astura (Midden-Italië)	85
P. FIJMA	
Een survey in de vlakke van Soúrpi	89
F. VREDE	
Archeobotanisch onderzoek van de ‘Westerhaven’ te Groningen (Gr.)	95
M.C. GALESTIN	
Sigillata-stempel uit Winsum (Fr.)	99
H.A. GROENENDIJK	
Een depotvondst uit de Romeinse tijd in de Appèlbergen, gem. Haren (Gr.)	104
A. NIEUWHOF	
Een wierde in Humsterland – de opgraving Englum (Gr.)	108
C. TULP	
Een zwaardriembeugel uit Englum (Gr.)	114
V.S. OLSEN	
Wodan in Wijnaldum: de dubbelzinnige, iconologische boodschappen van de beugelschijffibula van Wijnaldum-Tjitsma (Fr.)	116
H.R. REINDERS	
Acker Stratingh en Westerhoff. Pioniers van het wierdenonderzoek in Groningen	122
J. BESTEMAN	
Een tweede Scandinavische zilverschat van Westerklijf, gem. Wieringen (N.H.)	129
A. JAGER	
Een blik op middeleeuws Kampen (Ov.)	135
L. HACQUEBORD	
Archeologische verkenningen in de monding van de Noordelijke Dvina in het noorden van Rusland	139
M.J.M. DE WIT	
Een aanvullend archeologisch onderzoek naar het Huis te Peize, gemeente Noordenveld (Dr.)	144
P.B. KOOI	
Don Quichotte in Exloo (Dr.)	148

VOORWOORD

Dank zij 'Malta' bestaat een groeiende aandacht voor de archeologie in al zijn facetten. De laatste jaren heeft dit tot gevolg gehad dat veel schoolverlaters interesse tonen voor een studie archeologie, ook voor een opleiding aan de Rijksuniversiteit Groningen. Traditiegetrouw participeren studenten archeologie in het onderzoek van hun instituut. Het is dan ook verheugend dat een aantal studenten en pas-afgestudeerden in het twaalfde nummer van *Paleo-aktueel* een bijdrage heeft geschreven.

Alom is een groeiende activiteit te bespeuren op het gebied van verkenningen en opgravingen. De resultaten daarvan vinden hun neerslag in vele rapporten van RAAP, ADC en ARC. Al vaak is de vraag gesteld hoe de vergaarde kennis kan worden verspreid onder vakgenoten – om nog maar niet te spreken van een brede laag van de samenleving – en hoe deze kennis een bijdrage kan leveren aan of een aanpassing betekenen van ons beeld van het verleden. Naar mijn mening speelt *Paleo-aktueel* hierbij zeker, zo men wil een bescheiden rol. Enkele bijdragen over het onderzoek van het ARC in Noord-Nederland zijn in deze bundel opgenomen, maar meer mag ook.

Archeologische tijdschriften zijn in Nederland dun gezaaid: *Helinium* is weg, *Scarabee* erbij; *Westerheem* kent een lange traditie bij de leden van de AWN en daarbuiten en *Archeological Dialogues* richt zich op een specifieke lezersgroep. Voor doorwrochte studies kan een auteur terecht bij een reeks van één van de universitaire instituten, maar kortere artikelen zijn niet altijd gemakkelijk te plaatsen. De redactie heeft in dit nummer enige artikelen geplaatst van auteurs buiten de Groningse kring en over een onderwerp in de marge van de noordelijke regio.

Uiteraard zou het een goede zaak zijn dat bijvoorbeeld vanuit de onderzoekschool ARCHON het initiatief voor een nieuw landelijk tijdschrift komt, zoals één van de redacteuren van *Paleo-aktueel* wel eens met klem heeft bepleit, maar pogingen hiertoe hadden tot nu toe geen succes. Formule, doelgroep, verspreiding, financiën? Is Nederland en het aantal archeologen te klein?

Voorlopig had de redactie van *Paleo-aktueel* de handen vol aan de 28 bijdragen in dit nummer, dat hopelijk zijn verspreiding zal vinden onder een groeiende groep lezers.

Reinder Reinders

WODAN IN WIJNALDUM: DE DUBBELZINNIGE, ICONOLOGISCHE BOODSCHAPPEN VAN DE BEUGELSCHIJJFIBULA VAN WIJNALDUM-TJITSMA (FR.)

Vibeke Sealtiel Olsen¹

De bekende beugelschijffibula uit Wijnaldum blijft de gemoederen bezighouden, niet zonder reden. Het in etappen tevoorschijn gekomen sieraad behoeft hier niet meer geïntroduceerd te worden, want algemeen bekend is dat dit voorwerp de aanleiding tot en de icoon van de grote Gronings-Amsterdamse opgraving van terp Tjitsma in 1991-1993 is geweest. Het gaat dan ook om een topstuk van de vroegmiddeleeuwse edelsmeedkunst, dat kan wedijveren met stilistisch verwante pronkjewel en uit het vermaarde Angelsaksische koningsgraf van Sutton Hoo (ca. 625 na Chr.). De stofwolven rond de opgraving, die destijds grote verwachtingen wekte ten aanzien van de context van dit 'koninklijk' sieraad, zijn nu een beetje opgetrokken, maar de discussie over de betekenis van het vroegmiddeleeuwse Wijnaldum duren voort. In die discussie speelt de fibula een hoofdrol. De kernvraag is wat de relatie is geweest tussen het voorwerp en de context waarin het gevonden is, met andere woorden: zegt de fibula iets over de betekenis van Wijnaldum in de late 6e en vroege 7e eeuw? De opgraving gaf helaas geen uitsluitsel over de exacte archeologische context (graf, rituele depositie, *Versteckfund*, atelier smid?), de toen gevonden fragmentjes kwamen immers alle uit de bouwvoor. Maar even aangenomen dat de fibula werkelijk in Wijnaldum 'thuishoorde', welke rol vervulde het voorwerp daar? Het veel gebezigd predikaat 'koninklijk' schiet m.i. schromelijk tekort om de werkelijke betekenis van de fibula te vangen. Over hoe het voorwerp in de toenmalige samenleving functioneerde, ritueel en sociaal, is wel degelijk informatie voorhanden: die straalt het voorwerp zelf uit in de uitvoering, vorm en versiering. Het is dus zaak om deze informatie te decoderen.

In de op nederzettingsstructuren gerichte Ne-

derlandse archeologie staat, anders dan bijvoorbeeld in Duitsland en Scandinavië, de iconografie van vroegmiddeleeuwse kunst op een laag pitje. Des te prijzenswaardiger is derhalve de poging van Jan Schoneveld en Jan Zijlstra (Schoneveld, 1993; Schoneveld & Zijlstra, 1999) om de symbolische betekenis van de fibula van Wijnaldum te ontcijferen. Zo leggen zij een verband met de Freyacultus, zoals die in de Noors-IJslandse literaire bronnen is overgeleverd. Olsen heeft zich verder op deze iconologische weg begeven en is deels tot andere bevindingen gekomen.²

In dit artikel zullen eerst de verschillende interpretaties van de iconografie van de fibula worden vergeleken. Aan de hand van Angelsaksische en Scandinavische parallellen zal de aard van de voorstellingen nader toegelicht worden. Vervolgens zal ik op grond van historische bronnen en de genoemde iconografische voorstellingen trachten de iconologische betekenis van de voorstellingen te achterhalen.

De technologische aspecten en de gebruikte materialen van de fibula van Wijnaldum zijn reeds uitvoerig beschreven (Nijboer & Van Reekum, 1999), zodat ik ze hier achterwege kan laten. De fibula bestaat uit drie onderdelen: de kopplaat, de voetplaat en de beugel met (in dit geval ontbrekende) schijf. De kopplaat en de voetplaat zijn rijkelijk, in cloisonnéwerk, versierd met voorstellingen die nauw samenhangen met de cultische en sociale betekenis van deze fibula.

De kopplaat is evenwel zwaar beschadigd. Desondanks is het mogelijk om de afbeelding in de kopplaat gedeeltelijk te reconstrueren aan de hand van de bewaard gebleven cloisons. De aanwezigheid van de twee kopogen geeft ons de basis waarop wij de rest van de voorstelling kunnen reconstrueren. Er blijkt geen enkel onderdeel be-

Fig. 1. De fibulae van Vedstrup (Denemarken) en Bifrons 41 (Kent).

waard van de centrale afbeelding tussen de twee kopogen, maar op basis van de vorm van de cloisons in het binnenste vak lijkt het erop dat tussen de twee kopogen een masker werd afgebeeld.

De voorstelling van de voetplaat is geheel bewaard gebleven. Deze dierstijlornamentiek is door Schoneveld geïnterpreteerd als een man geflankeerd door twee in profiel weergegeven beesten (Schoneveld, 1993: p. 12). Deze interpretatie is geïnspireerd door Haseloff, die veel voorbeelden toont van vergelijkbare voorstellingen (Haseloff, 1981: pp. 108 ff.). Nicolay's interpretatie van de voorstelling richt zich vooral op de vijf 'knoppen' die een belangrijk onderdeel zouden zijn van het decoratiepatroon van de voetplaat: "De grootste drie (knoppen) omsluiten een paneel dat met een geometrisch patroon van cloisonné is opgevuld. Het vlakdekkend patroon is opgebouwd uit cloisons van een trap-, L-, boog- en paddestoelvormige type. Ook de drie knoppen bestaan uit trap- en paddestoelvormige cloisons. Rondom de knoppen loopt een rand van cloisonné, waarin de vorm van een kruis zichtbaar is. Het bovenste deel van de voet is versierd met dierstijlornamentiek" (Nicolay, 1998: p. 40).

Nicolay verwerpt de interpretatie van Schoneveld ten aanzien van de man tussen twee dieren. Het onderdeel van de voorstelling dat gelijkenis vertoont met een gezicht of een masker, zou vol-

gens Nicolay een onderdeel zijn van de dierfiguren. Verticaal beschouwd zouden deze cloisons deel uitmaken van de voorpoten van de dierfiguren (Nicolay, 1998: fig. 35).

Het is echter mogelijk dat het 'masker' in deze afbeelding beide betekenissen vervult. Dubbelzinnigheid van de voorstelling was in de vroegmiddeleeuwse kunst niet ongebruikelijk. Voorbeelden zijn de vroege Kentse beugelschijffibulae van Bifrons 41 en Engersham. De maskers in de kopplaten van deze fibulae maken tegelijkertijd deel uit van de twee flankerende beesten die in profiel zijn afgebeeld (Haseloff, 1981: fig. 292a-294a). Het lichaam van de kleine man op de Bifrons fibula is tevens de snuit van het beest (fig. 2: i-j). Andere voorbeelden van dit motief zijn te zien op fibulae uit Lunda in Noorwegen en Achlum in Friesland (Olsen, 1998: p. 21, fig. 11). Dit suggereert dat er op de voetplaat van de beugelschijffibula van Wijnaldum inderdaad een masker tussen twee beesten is weergegeven.

Van deze voorstelling bestaan nog twee varianten. Ten eerste een hoofd of een masker dat geflankeerd wordt door twee (gestileerde) beesten in profiel, welke geen deel uitmaken van het masker zelf (fig. 2: g). De kopplaat van de beugelschijffibula van Wijnaldum zou een dergelijke voorstelling hebben kunnen bevatten. Een poging tot reconstructie van de kopplaat toont twee gestileerde dierfiguren, met de achterpoten omhoog gekromd, gelijk de beesten op de beugelschijffibulae van Vedstrup en Bifrons 41 (fig. 1-3). De tweede variant bestaat uit twee beesten in profiel, met hun voorhoofden tegen elkaar gedrukt, waardoor de illusie ontstaat van een frontaal masker (Knape, 1994: p. 35) (fig. 2:d). De eerste variant wordt door Haseloff gezien als een Germaanse toepassing van het Romeinse motief van *Okeanoskopfe* tussen twee dolfinen. Hij geeft hiervoor de voorbeelden van de vroege beugelschijffibulae van Galsted, Engers en Finglesham (Haseloff, 1981: fig. 67:1-3). De voorstelling zou ook kunnen wijzen naar het christelijke verhaal van Daniel in de Leeuwenkuil (Haseloff, 1981: p. 108). Dit verhaal lijkt als inspiratie te hebben gediend voor de afbeelding op een gordelbeslag uit Bifrons, waar een man tussen twee beesten in profiel wordt afgebeeld in *orans-* of *worshipper-*positie, dat wil

zeggen met de handen naar boven gericht (Laing, 1979: p. 59). De 'aanbidder' wordt ook afgebeeld op de kroondopachtige schijf van beugelschijf-fibulae uit de Vikingtijd gevonden op Gotland, Zweden (Olsen, 1998: p. 26, fig. 19). Het motief van een hoofd tussen twee beesten zou een 'afgekorte' versie kunnen zijn van het aanbiddermotief (Knape, 1994: p. 51). Er zijn iconografische overeenkomsten tussen dit *orans*-motief, ongeacht of dit voorkomt op voorwerpen uit Christelijke dan wel heidense context. Het lijkt mij aannemelijk dat dit soort afbeeldingen ook binnen heidense gemeenschappen als aanbidders geïnterpreteerd moeten worden. De betekenis van de twee beesten in profiel is echter voor herinterpretatie vatbaar.

Algemeen wordt aangenomen dat de beesten de aanbidder bedreigen. Dit is echter te betwijfelen. Het is duidelijk dat de aanbidder een religieus gebaar ten uitvoer brengt, maar dit zal geen smeek-

bede zijn geweest om van wilde beesten te worden verlost. Goddelijke voorbede tegen 'woeste dieren' zou binnen heidense context nimmer als een iconografisch onderwerp worden gebruikt. Het antwoord op de vraag naar de betekenis van de afbeelding is gelegen in de afbeelding zelf. Zoals boven vermeld kan de afbeelding van de man tussen beesten afwisselend worden beschouwd als een man en als twee beesten. Dit kan betekenen dat de man een ritueel uitvoert, waarbij hij van gedaante verandert. De beesten bedreigen de man niet, integendeel, zij zijn dierlijke helpgeesten. Goudbracteaten van type D uit Denemarken en Engeland, evenals type C1 uit Achlum tonen verschillende stadia van dit transformatieproces. Op deze bracteaten lijkt de man te veranderen in een monster met de kenmerken van drie soorten dieren: roofvogel, wolf en paard (Axboe, 1992: p. 101, p. 445, fig. 6 en p. 495, fig. 32; Nicolay,

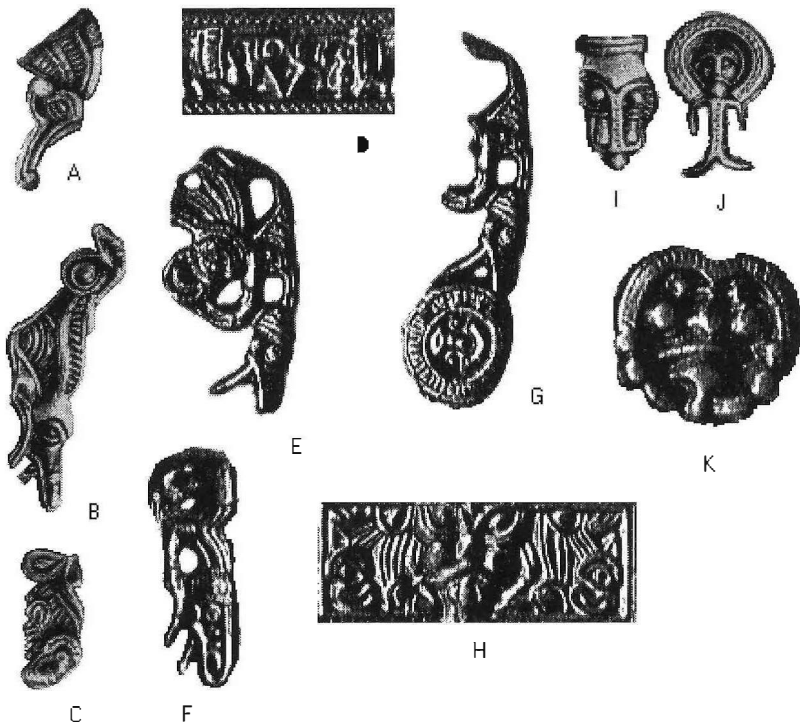

Fig. 2. Iconografische details van de fibulae van Vedstrup en Bifrons 41 (a-k).

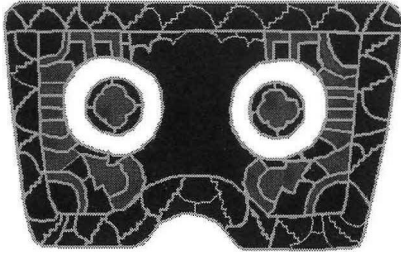

Fig. 3. Reconstructie van de kopplaat van de fibula van Wijnaldum. Het centrale deel is niet te reconstrueren. Links en rechts van het midden zijn gestileerde dieren weergegeven.

1998: p. 13, fig. 5-6). Het fysiek samengaan van deze kenmerken is ook te zien op de kopplaat van de fibula uit Vedstrup (Denemarken), waar een dierlijk wezen is afgebeeld met vogelkop en paardenlichaam (Haseloff, 1981: fig. 98) (fig. 2: c). Op genoemd bracteate type komen voorts uitgestoken duimen voor, een voorstelling die lijkt te verwijzen naar het *orans* gebaar.

Wie is dan de persoon die, met behulp van twee dierlijke helpgeesten, een transformatie ondergaat tot een dierlijke gedaante? De aard van de dieren op de vroege beugelschijffibulae en

square-headed brooches zullen ons hierbij helpen. De wolvenkoppen boven een klein hoofd op de voetplaat van de Angelsaksische *square-headed brooches* en op de fibula uit Vedstrup zouden kunnen verwijzen naar de wolf Fenris die in de Edda beschreven *Götterdämmerung*, de Ragnarók, de god Óðinn opschrokt (Magnus, 1999: p. 167). Deze god was ook bekend onder de naam Wodan. Het is interessant, dat de beugelschijffibula als zodanig ook lijkt te verwijzen naar de Noorse kosmologie: de beugel als symbool van het hemelgewelf en de beugelschijf als zonnescijf. De voetplaat kan een weergave zijn van de es *Yggdrasil*, met aan haar voet de bron van Mimir. Óðinn hing als offer aan zichzelf negen nachten aan deze es (Hávámál vers 128). Dit motief wordt ook weergegeven op de achterkant van een 8e-eeuwse beugelschijffibula uit Vikerstad in Noorwegen (Olsen, 1998: p. 37, fig. 23a-c). Voorts zouden de twee laterale rondellen op de voetplaat van vroege beugelschijffibulae een verwijzing kunnen zijn naar de dualiteit van de wereld en de hel. Dit motief, weergegeven als twee nevenschikte cirkels, is geregeld afgebeeld, onder meer op een 5e-eeuwse grafsteen op Gotland (Ellmers, 1986: p. 346, fig. 2a).

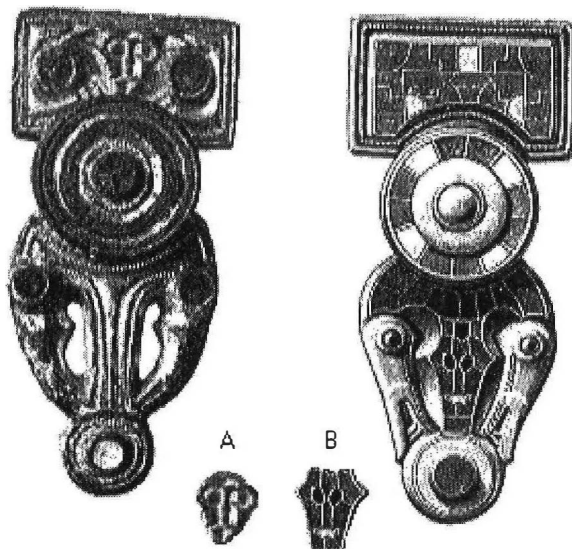

Fig. 4. De fibulae met maskers in kopplaat vs. voetplaat van Gotland in Zweden.

Dat de beugelschijffibulae al in de 5e-6e eeuw iets met Óðinn te maken hadden wordt gesuggereerd door de bijzondere, maar ook hier weer dubbelzinnige plaats van het paard in de voorstellingen. Zo hebben de dieren op de kopplaat van de vroegst bekende beugelschijffibula van Galsted (Denemarken) paardenmanen en een uitgestoken tong, vergelijkbaar met enkele van de paarden op C-bracteaten. De tong kan beschouwd worden als de symbolische weergave van een profetie, welke werd uitgesproken door het paard (Motz, 1995: pp. 20 ff.). Ook op de *square-headed brooches* (het type beugelfibula waaruit de beugelschijffibulae voortkwamen) zijn paardenkoppen in verschillende posities afgebeeld, waarbij de tong uit de bek hangt. Opmerkelijk is dat de tong soms meer lijkt op de kromme snavel van een roofvogel. Dat dit geen toeval is zullen we later zien.

Een sleutel vormt de voorstelling van een gebaarde man geflankeerd door paarden op een van de twee bekende gouden horens uit Gallehus (Denemarken). Aangenomen wordt dat het hier gaat om de mythologische hemelgod Tiwaz en zijn twee helpgoden, met de naam 'dioscuren'. De goddelijke tweeling werd namelijk oorspronkelijk als twee paarden afgebeeld. Tijdens de vroege Germaanse ijzertijd (onze Volksverhuizingstijd) zijn de functies van Tiwaz als oorlogsgod door Óðinn overgenomen (het directe verband tussen beide goden blijkt onmiskenbaar uit hun attributen). Een andere aanwijzing voor de hechte relatie tussen Óðinn en paarden is de naam van diens twee kleinkinderen: *Hengist* en *Horsa*. Deze namen betekenen beide 'paard'.

De dioscuren die we als hybriden tussen mens en dier menen te herkennen op de vroege beugelschijffibulae (zie ook Haseloff, 1981: pp. 131 ff.), hadden meerdere, ambigue verschijningsvormen. Op de helm van het koningsgraf van Sutton Hoo (ca. 625 na Chr.) zijn ze als bewapende dansers afgebeeld. De helmen van de twee dansers hebben horens die eindigen als twee kleine roofvogelkoppen. Zelfs in menselijke gedaante wordt naar hun dierlijke aard verwezen door middel van deze roofvogels. Al bij de vroegste beugelschijffibulae uit Zweden zien we de twee profieldieren van paarden in roofvogels veranderen (fig. 4). Hetzelfde proces blijkt zich op de Angelsaksische

square-headed brooches te voltrekken. Een voorbeeld van een overgangstype is de fibula van Bifrons 41, die op de bovenste helft van de voetplaat versierd is met zowel roofvogelkoppen als paarden (Haseloff, 1981: tabel 18-20) (fig. 2:e).

Deze transformatie strookt met de voorstelling van Óðinn met twee roofvogels op de schouders die hem als raadgevers adviseerden in zijn oor fluiserden. Het hoofd van Óðinn geflankeerd door twee raven komt dichtbij de afbeeldingen in de voetplaat en kopplaat van de fibula van Wijnsaldum en de Angelsaksische *square-headed brooches*. Twee vroege beugelschijffibulae uit Gotland in Zweden hebben ook de afbeelding van een masker in de voetplaat en een masker in de kopplaat (Arrhenius, 1985: p. 184, fig. 229; Nerman, 1969: fig. 73 en 78) (fig. 4). Bij latere Scandinavische beugelschijffibulae worden alleen twee roofvogels in de voetplaat afgebeeld.

De fibula van Wijnsaldum imponeerde dus niet alleen door haar pracht en magische flonkering van de ingelegde granaatjes, maar ook door haar goddelijke, wellicht angstaanjagende boodschappen die, dubbelzinnig als ze zijn, door de tijdgenoot beter werden begrepen dan door ons. Ik ben het dan ook met Jan Schoneveld eens dat de sacrale functie van het sieraad vooropstond. Ook het verband met de in het oud-Noorse gedicht *Thrymskvida* beschreven 'Brisingamen', het sieraad waarmee de godin Freyja zich tooide voor de bruiloft met de reus Thrym, lijkt me overtuigend. Het motief van de gebaarde god geflankeerd door zijn dierlijke hulpgeesten wijst echter onmiskenbaar op een Óðinn/Wodan-cultus. In het verhaal Sorla Thattr wordt verteld dat Freyja als *vølvá* (tovenares) magie gebruikt om de Brisngamen terug te winnen volgens afspraak met Óðinn (Näsström, 1995: pp. 83 ff. en 108). Snorri verhaalde dat de godin Freyja doorging met offers te verrichten 'na Ragnarók', en dat alle edelvrouwen naar haar freyjur werden genoemd (Näsström, 1995: pp. 19 en 100). De beugelschijffibulae in het algemeen moeten mijns inziens een waardigheidsteken zijn geweest van vrouwen uit de hoogste sociale kringen die als priesteressen offers volbrachten en magie uitoefenden binnen deze cultus. Hoe graag zouden we willen weten wat zich precies rond deze wel heel bijzondere beugelschijffibula heeft

afgespeeld, in Wijnaldum of mogelijk elders op een van de Friese terpen.

Summary

The iconography of the great disc-on-bow brooch from Wijnaldum reveals connections with the veneration of the pagan deity Wodan. The god is rendered stylistically on its footplate, besides animals and symbols which had a sacral meaning within the cult. The discussion touches upon the symbolic and ritual significance of the disc-on-bow brooches, which were an attribute of the goddess Freyja.

Noten

1. Frisiaproject.
2. Inleiding geschreven door Prof. H.A. Heidinga. Ik ben Prof. Heidinga zeer erkentelijk voor het doornemen van dit artikel, en voor het geven van suggesties ter aanvulling.

Literatuur

- Arrhenius, B., 1985. *Merovingian garnet jewellery, its emergence and social implication*. Stockholm.
- Axboe, M., 1992. Der Neufund eines D-Brakteatenmodells. Eine vorläufige Mitteilung. In: K. Hauck (ed.), *Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoch von der Spätantike zum Frühmittelalter. Bericht über das Colloquium vom 28.11.-1.12.1988 in der Werner-Reimers-Stiftung, Bad Homburg* (= Abhandlungen der Phil.-Hist. Kl. der Göttinger Akademie der Wissenschaften, nr. 200). Göttingen, pp. 98-103.
- Knape, A., (ed.), 1994, *The magic of gold in life and legend*. Stockholm.
- Laing, L. & J., 1979. *Anglo-Saxon England*. London.
- Magnus, B., 1999. Monsters and birds of prey. Some reflections on form and style of the Migration period. In: T. Dickinson & D. Griffiths (eds), *The making of kingdoms* (= *Anglo-Saxon studies in archaeology and history*, 10). Oxford, pp. 161-172.
- Motz, L., 1995. The magician and his craft. *Collegium Medievale* 7, pp. 5-32.
- Näsström, B.-M., 1995. *Freyja - the great goddess of the North*. Lund.
- Nerman, B., 1969. *Die Vendelzeit Gotlands*. Stockholm.
- Nicolay, J.A.W., 1998. Goudvondsten uit het Noord-Nederlandse terpengebied. Doctoraalscriptie Archeologie Groningen.

- Nijboer, A.J. & J.E. van Reekum, 1999. Scientific analysis of the gold disc-on-bow brooch. In: J.C. Besteman et al. (eds), *The excavation at Wijnaldum* (= Reports on Frisia in Roman and medieval times, Vol. 1). Rotterdam, pp. 203-216.
- Olsen, V.S., 1998. *En de Brisingamen brak*. Amsterdam.
- Schoneveld, J., 1993. De grote fibula van Wijnaldum. *De Vrije Fries* 73, pp. 7-24.
- Schoneveld, J. & J. Zijlstra, 1999. The Wijnaldum brooch. In: J.C. Besteman et al. (eds), *The excavation at Wijnaldum* (= Reports on Frisia in Roman and medieval times, Vol. 1). Rotterdam, pp. 191-202.